

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ УСТРІЙ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОНБАС:

як комунікувати європейську інтеграцію
на Донеччині та Луганщині

Катерина Зарембо
Жовтень 2020

Оскільки для більшості мешканців Донеччини та Луганщини безробіття є найбільшим фактором для занепокоєнням, створення нових робочих місць за допомогою ЄС (і декларуванням цієї допомоги) було б найкращою промоцією євроінтеграції.

Найкращими промоутерами євроінтеграції є нові громадські організації та рухи, які займаються громадянською просвітою та просувають добре урядування. Їх варто долучати до комунікації євроінтеграції також і тому, що на Донбасі інформації щодо політичних питань більше довіряють, якщо отримують її від місцевих мешканців.

У процесі комунікацій про євроінтеграцію варто більше наголошувати на реформах та змінах, які вони означають, аніж про формальне членство.

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ УСТРІЙ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОНБАС:

як комунікувати європейську інтеграцію
на Донеччині та Луганщині

Центр «Нова Європа»
Київ

SeeD
CENTRE FOR SUSTAINABLE PEACE
AND DEMOCRATIC DEVELOPMENT

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

Зміст

1.	ВСТУП	4
2.	ГОЛОВНІ ЗНАХІДКИ	5
3.	ДОНБАС ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: ЗАГАЛЬНІ ТРЕНДИ	6
3.1	Сприйняття ЄС	6
3.2	Європ ейська ідентичність	8
3.3	Європейські цінності	9
4.	ПРИЧИНИ НИЗЬКОЇ ПІДТРИМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	11
5.	ЗОВНІШНІЙ КУРС УКРАЇНИ	12
6.	ЗМІНА СТАВЛЕННЯ ДО ЄС	14
7.	ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ	16
8.	СПРИЙНЯТТЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРОЄКТІВ	18
9.	РЕКОМЕНДАЦІЇ	19

1.

ВСТУП

Донеччина та Луганщина є непростими регіонами у контексті європейської інтеграції. Йдеться про низьку підтримку європейської інтеграції серед населення, послідовну заангажованість переважно антиєвропейських політичних сил упродовж, мабуть, всього періоду незалежності України¹, а з 2014 року, — про російську агресію, яка фактично розділила Донбас² на дві частини — західну (підконтрольну українській владі) та окуповану східну.

Як говорити про європейську інтеграцію на Сході України так, щоб ця тема не роз'єднувала, а об'єднувала? Що для мешканців цих територій означає «бути європейцем»? Як змінилося ставлення до Європейського Союзу (далі — ЄС) після 2014 року? На ці питання дане дослідження покликане дати відповіді.

Записка спирається на три групи даних:

- шість фокус-груп, проведених у червні 2020 року «Центром прикладних досліджень» у чотирьох містах Донецької (Костянтинівка, Покровськ, Бахмут, Маріуполь) та двох містах Луганської (Северодонецьк, Старобільськ) областей³;

- дані соціологічного опитування SCORE Ukraine (2019 рік)⁴;
- низка дослідницьких інтерв'ю з активістами (-ками), підприємцями (-мицями) та лідерами (-ками) думок Донецької та Луганської областей, проведені у серпні-вересні 2020 року.

Дані дослідження стосуються виключно підконтрольних територій Донецької та Луганської областей. Дослідження побудоване у такий спосіб, аби якісні дані фокус-груп та інтерв'ю були доповнені (а інколи протиставлені) кількісним даним соціологічного опитування для виявлення як магістральних тенденцій, так і мікротрендів.

Дослідження продовжує регіональні студії європейської інтеграції, які реалізує центр «Нова Європа»⁵. У 2017 р. Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні у співпраці із Інститутом Горшеніна також провело дослідження «Українське суспільство та європейські цінності»⁶.

¹ На парламентських виборах партія «Опозиційна платформа — За життя» перемогла у всіх багатомандатних виборчих округах Донецької та Луганської областей (та виключно у цих областях).

² Авторка записки свідомо критикує терміну «Донбас» як радянської міфологеми, яка акцентує тільки одну — промислову — ознаку регіону (див. О. Михед «Не Донбас, а Донеччина та Луганщина», The Village, 18 серпня 2020 року). Позаяк цей термін присутній в українському науковому та експертному дискурсі (наприклад, проект УП.Життя «Жива бібліотека Донбасу», «Донбаські студії»), зокрема серед вихідців з цього регіону, він також вживається у записці у суто та виключно територіальному значенні, на позначення Донецької та Луганської областей.

³ У такий спосіб міста охоплюють три урбаністичні кластери: промисловий (Северодонецьк, Костянтинівка, Маріуполь), шахтарський (Покровськ, Бахмут), аграрний (Старобільськ) та два безпекових: ближче (Бахмут, Маріуполь, Костянтинівка) і далі (Северодонецьк, Покровськ, Старобільськ) від лінії розмежування.

⁴ Опитування на підконтрольних уряду України територіях Донецької та Луганської областей здійснила компанія Kantar Ukraine з 16 вересня по 10 листопада 2019 року; для будовання вибірки використовувались дані про чисельність населення за 2018 рік. Ці дані — репрезентативні за віком, статтю та типом населеного пункту для кожної області. Щоб опитати вибірку з 3 325 респондентів (70 % з Донецької області та 30 % з Луганської області) у 311 населених пунктах, компанія використала метод САРІ (інтерв'ю віч-на-віч за допомогою планшетів).

⁵ Попередні дослідження ЦНЄ щодо євроінтеграції у регіонах: «Євромапа України. Рейтинги євроінтеграції областей», «Менше слів, більше справ: як втримати Південь України на шляху євроінтеграції?», «Про що мовчить Харків? Євроінтеграційний зріз Харківщини», «Останній форпост Донбасу: як ставляться Маріупольці до євроінтеграції?»

⁶ http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/IVropeiski_cinnosti__tables_and_diagrams_MR_.pdf

2.

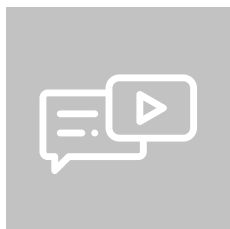
ГОЛОВНІ ЗНАХІДКИ

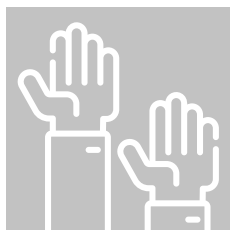
- Попри низький рівень підтримки євроінтеграції на Сході України, Донеччина та Луганщина не є антиєвропейськими. «Європа» і асоційований із нею Європейський Союз мають значну м'яку силу та привабливість у регіоні як носії стандартів та цінностей, недоступних та/або бажаних для його мешканців (навіть якщо вони виступають проти членства).

- Підтримка вступу у ЄС та інтеграції з Росією для частини мешканців Донбасу не є взаємовиключними. Певна частка не бачить суперечності між двома інтеграційними проектами.

- Попри те, що більшість мешканців Донбасу не є прибічниками й прибічницями євроінтеграції, ця тема сама по собі не здатна викликати суспільне протистояння чи протести.

- Після 2014 року у регіоні відбувся «вибух» громадського активізму. Кількість громадських рухів та організацій щораз зростало. Попри те, що зазвичай не займаються питаннями безпосередньо європейської інтеграції, вони, по суті, є промоутерами європейських практик взаємодії між громадянами та державою.

3.

ДОНБАС ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: ЗАГАЛЬНІ ТРЕНДИ

Раніше дослідниці й дослідники вже акцентували, що сприймати Донеччину та Луганщину як монолітний регіон означає ігнорувати їхні особливості, зводити до узагальнення. Натомість, ці регіони мають цілу низку відмінностей, зокрема щодо реалізації європейської інтеграції⁷.

Дослідження «Євромапа» центру «Нова Європа» за показниками 2020 року засвідчило суттєві розбіжності між Донеччиною та Луганщиною за різними вимірами європейської інтеграції.

Як можна простежити в таблиці 1, Луганська область не тільки відстає від Донецької за більшістю показників, а й є у загальному рейтингу останньою порівняно з рештою українських областей, а також у галузях освіти, науки, культури, охорони здоров'я, екологічної та енергетичної політики. Утім, спостерігається і неоднорідність «євроінтегрованості» областей у сфері економічної інтеграції та гендерної рівності, адже Донеччина та Луганщина випереджають більшість областей України.

У питанні сприйняття європейської інтеграції Донеччина та Луганщина відрізняються не так ступенем «наближеності» (наскільки дві області підтримують європейську інтеграцію України), як ступенем «віддаленості» від ЄС (наскільки вони підтримують інтеграцію з Росією й тиметься згодом), проте тут є також певні розбіжності всередині адміністративних кордонів. У містах, як-от Краматорськ, Маріуполь та Северодонецьк, спостерігається наплив іноземних представництв та донорських коштів. Міста, як-от Костянтинівка, більше потерпають від закриття підприємств та скорочення робочих місць, там панують депресивні настрої, що позначається і на ставленні до європейської інтеграції.

3.1. СПРИЙНЯТТЯ ЄС

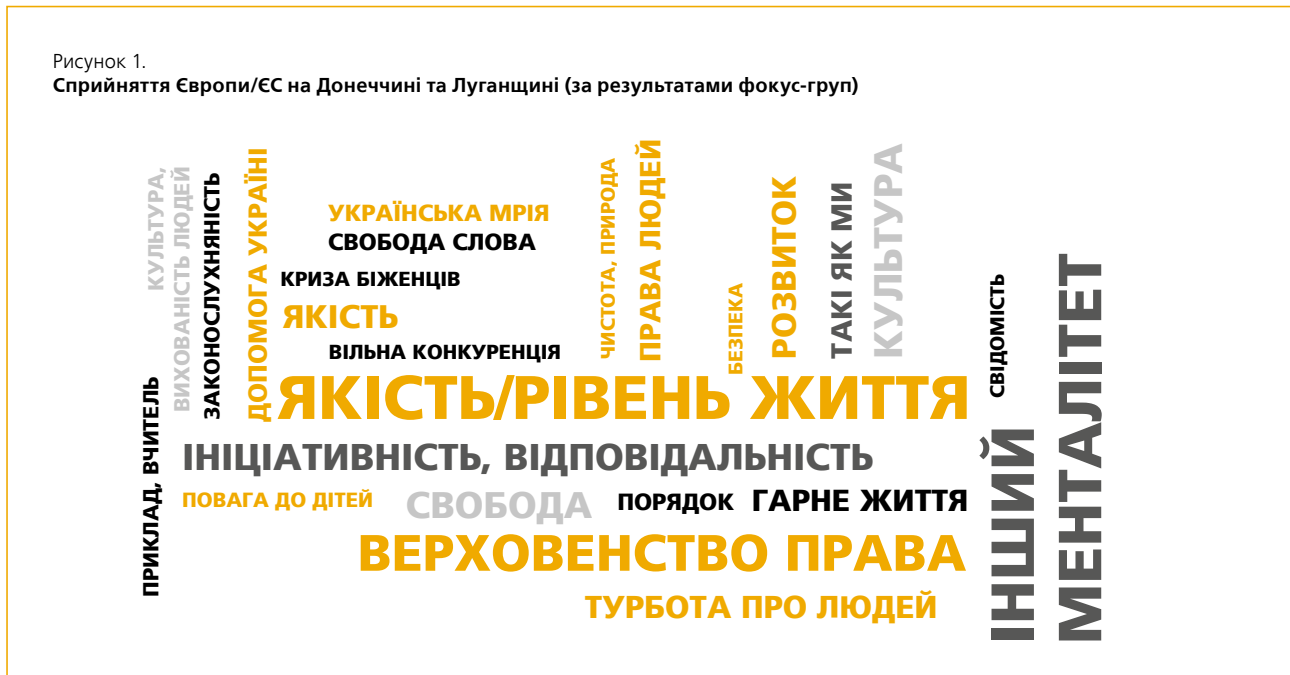
У політичному дискурсі на Донбасі європейська інтеграція є лише у ракурсі «антитеми». Жодна політична сила на Донбасі активно не використовує проєвропейську

Таблиця 1.
«Євромапа України — 2020». Рейтинг Донецької та Луганської областей
(місце області з 25 можливих, де 1 — найкращий результат, 25 — найгірший).

	Донецька область	Луганська область
Загалом	19	25
Економічна інтеграція	4	1
Інфраструктура	14	23
Демократія і підзвітність	11	21
Освіта, наука, культура	18	25
Охорона здоров'я	24	25
Екологічна та енергетична політика	15	25
Гендерна рівність	3	4
Комунікація євроінтеграції	19	23

⁷ Навіть всередині Донеччини та Луганщини є фрагментація: аграрне Приазов'я відрізняється від шахтарського Донбасу, хімічно-металургійних агломерацій, які, зі свого боку, відрізняються від рекреаційних районів півночі Донеччини. Так само північ Луганщини належить до Слобожанщини.

Рисунок 1.
Сприйняття Європи/ЄС на Донеччині та Луганщині (за результатами фокус-груп)

ідею у передвиборчій кампанії, позаяк серед електорату східних регіонів немає попиту на таку риторичку⁸.

Утім, фокус-групи продемонстрували, що низька підтримка членства в ЄС не свідчить про те, що Донбас є «антиєвропейським».

Методологічне зауваження: результати фокус-груп в усіх містах засвідчили дещо більш «проєвропейські» настрої, ніж ми очікували. Припускаємо, що на це може бути дві причини: 1) взяти участь у фокус-групі на етапі рекрутингу погоджувалися радше ті, хто позитивно ставився до «Європи»; 2) певною недовірою до інтерв'юєрів (-ок) та одне одного з боку респондентів (-ок), тому учасники й учасниці могли говорити лише те, що вважається політично коректним. Із цієї похибкою, отримані результати все ж є цінними з точки зору виявлення палітри настроїв у регіоні, не претендуючи на вичерпність.

Насамперед варто зазначити, що більшість асоціацій із Європейським Союзом⁹ були позитивними навіть у таких містах, як Костянтинівка та Покровськ, які за даними SCORE мають найнижчий показник у регіоні за рівнем підтримки членства України в ЄС (3, 2 та 2,9 порівняно із середнім балом Донецької області 4,2 (за шкалою від 0 до 10).

Як зображено на рис. 1, асоціації з ЄС/Європою, які найчастіше вказувалися, були «якість життя», «верховенство права» (альтернативна асоціація: «рівність перед законом») та «інший менталітет».

Результати фокус-груп дозволяють виокремити декілька умовних моделей ЄС для України в уявленні мешканців Донеччини та Луганщини. Безумовно, вони не є ані вичерпними, ані взаємовиключними, — радше це є перелік певних стереотипів про ЄС, які є у регіоні.

3.1.1. ЄС як НЕ Україна (позитивне сприйняття)

Прикметно, що асоціації з Україною серед учасників фокус-груп переважно позитивні або нейтральні. Утім, коли йшлося про сприйняття ЄС, респонденти всіх шести фокус-груп, називаючи свої асоціації з ЄС, порівнювали ЄС із Україною не на користь останньої.

» «В Європі якщо люди вийшли на страйк, то керівництво реагує. Там поважають права людей, а в нас страйкуй не страйкуй — ніхто не відреагує. Нас не вважають людьми. На нас заробляють, а там дають заробити людям. Щодо медицини. Люди в Європі мають страховку і мають гідний рівень лікування, тож до нас не їдуть. У нас навпаки — збирають гроші, щоб лікуватися у Європі»¹⁰.

Олена, 38 років, (м. Костянтинівка)

⁸ Варто зауважити, що політики з відверто проєвропейською програмою не обов'язково втрачали підтримку саме через неї. Так, на президентських виборах 2019 року серед потенційно проєвропейського електорату Донбасу Петро Порошенко не отримав підтримки, позаяк на думку деяких мешканців не забезпечив належного розслідування щодо представників місцевої влади, які підтримували сепаратизм.

⁹ Учасники фокус-груп вживали слова «Європа» та «Європейський Союз» як синоніми.

¹⁰ Тут і далі цитати респондентів та респонденток наведені в українському перекладі з російської, а також з урахуванням літературного редагування.

» «Європа — це рівність усіх перед законом незалежно від матеріального статусу чи посади (на відміну від України). Це законослухняність і повага до прав людини».
Ольга, 67 років, (м. Старобільськ)

Відтак, можна припустити, що далеко не всі мешканці Донеччини та Луганщини можуть погодитися з гаслом Революції гідності «Україна — це Європа», навіть якщо вони мають проукраїнську позицію.

3.1.2. ЄС як приклад/наставник (позитивне сприйняття)

Деякі учасниці й учасники фокус-груп посилалися на ЄС як приклад для наслідування, бажану для України модель, яку країна могла б запозичити. Таке бачення притаманне як тим, хто підтримує європейську інтеграцію України, так і тим, хто належить до нейтрального табору.

» «В Європі легше вести свій бізнес. Там чесні суди. Європа є прикладом того, що ми хочемо в Україні».
Сергій, 31 рік (м. Покровськ)

» «Треба орієнтуватися на рівень життя ЄС, але не вступати».
Наталія, 23 роки (м. Костянтинівка)

3.1.3. ЄС як загроза (негативне сприйняття)

Ще одна модель, яка простежується у відповідях учасників і учасниць фокус-груп, пов'язана із загрозами, які може нести ЄС для України. Як і у випадку з попередньою моделлю, припущення про небезпеку з боку ЄС висловлювали прихильники європейського вибору України та опоненти. Частково вони пов'язані з міфами та неправдивою інформацією, яку учасники й учасниці фокус-груп наводили задля аргументування своєї позиції.

» «Обережне ставлення до Євросоюзу (лякає інформація про плани створення на території Прип'яті складу радіаційних відходів з усього Євросоюзу на момент вступу України до ЄС)».
Данило, 22 роки (м. Старобільськ)

» «Є загроза, що Європа може спробувати розв'язати свої питання з Росією за наш рахунок».
Михайло, чоловік старшого віку (м. Маріуполь)

» «Європа може задавити наше сільське господарство, проте деякі наші підприємства також можуть знайти свою нішу на спільному ринку» .
Ольга (м. Маріуполь)

3.1.4. ЄС як допомога (нейтрально-позитивне сприйняття)

Тези про ЄС як донора, спонсора та джерела допомоги для України лунали у різних фокус-групах.

» «Європа допомагала в Україні ВПО, які тікали від війни продуктами, грошима, одягом, увагою і медобслуговуванням».
Олександр (м. Маріуполь)

» «Європа — це допомога нашому краю від європейських асоціацій. Україна одна з найбільших держав на континенті, але вона потребує зараз допомоги. І Європа допомагає».
Дар'я, 34 роки (м. Покровськ)

3.2. ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Опитування SCORE фіксують низькі показники своєї ідентичності як європейського населення серед мешканців Донбасу.

Очікувано, що більшість учасників і учасниць фокус-груп не вважають себе європейцями. Окремі учасники (-ці) зазначили, що вони вважають себе європейцями, однак регіон та/або країна не може вважатися європейською державою або ж зазначали приналежність регіону/країни до Європи суто у географічному сенсі.

» «Вважаю себе європейцем — особистістю, яка хоче зробити внесок у суспільство. Бути європейцем означає дотримуватися законів та правил, моральних принципів. Дотримуватися рівності та поважати інших людей».
Лілія (м. Сєверодонецьк)

» «Поділяю європейські цінності. Почуваюся комфортно у всіх країнах, де була. Насправді ми не знаємо внутрішнього боку життя у цих країнах, — у них є свої нюанси і проблеми. Думаю, що я — європейка, але не ідеальна. А на Донбасі "європейскість" не відчувається».
Марія, 22 роки (м. Покровськ)

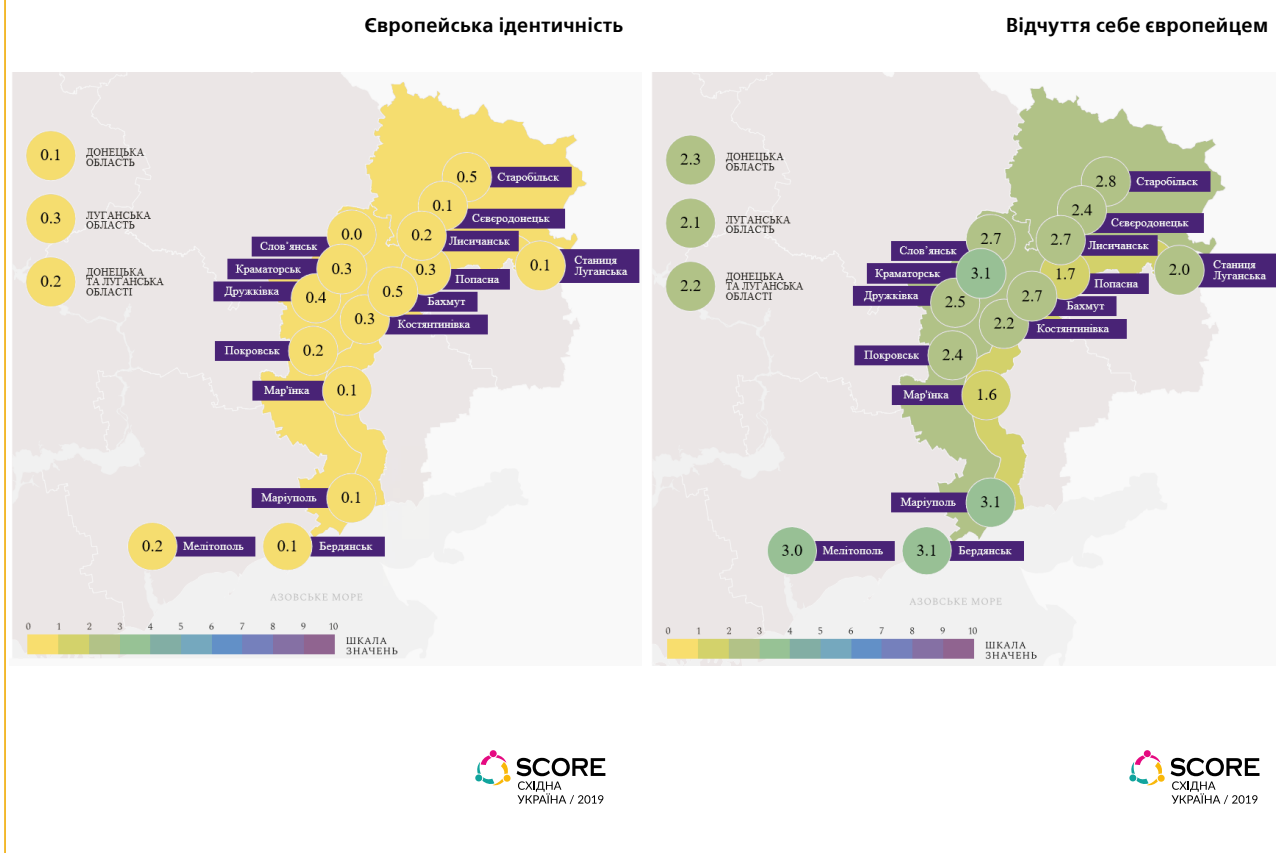
» «Територіально ми в Європі, ментально — нам до Європи далеко, але потрібно туди прагнути. А куди ще? До Азії, до китайців ж не підемо. Треба ламати менталітет у головах та йти до Європи».
Микола, 64 роки (м. Покровськ)

Прикметно, що причини, через які мешканці Донеччини та Луганщини не відчувають європейської ідентичності, полягали як у суспільно-державній, так і в особистісній площині. Якщо суспільно-державні аргументи стосувалися нестачі «європейскості» у країні чи її громадянах, то особистісні полягали скоріше у власній «недосконалості» (як у цитаті, наведеній вище), «неповноцінності» як європейця/європейки.

» «Не вважаю себе європейцем, до європейця мені далеко. Бути європейцем — це передусім цінувати те, що тобі дають. Допомогати розвивати щось у своїй країні. Допомогати своїй країні, не сидіти, склавши руки».
Данило, 22 роки (м. Костянтинівка)

Рисунок 2.

Вимір європейської ідентичності на Донбасі¹¹

- «Не вважаю себе повністю європейцем через умови, які не дають тут реалізуватися». Павло, 23 роки (м. Сєвєродонецьк)
- «Не вважаю себе європейцем, бо в Європі пенсіонери живуть не так, як ми в Україні». Тамара, 68 років (м. Костянтинівка)
- «Я себе європейкою не вважаю. Є суттєві відмінності у менталітеті, у рівні добробуту». Альона, 44 роки (м. Бахмут)

Один учасник фокус-груп зазначив, що участь у європейських проєктах сприяла тому, що він відчув себе європейцем: «У перший раз відчув себе європейцем, коли працював волонтером на Євро — 2012».

¹¹ За методологією SCORE, вимірюваній категорії присвоюється індекс від 0 до 10, де 0 означає відсутність явища, а 10 — його максимальне спостереження. Карта «Європейська ідентичність» відображає відповіді на питання «Говорячи про свою ідентичність, Ви би назвали себе...1. Українцем/Українкою 2. Росіянином/Росіянкою 3. Громадянином/кою України 4. Європейцем/Європейкою 5. Інше» Карта «Відчуття себе європейцем» відображає відповіді на питання «За шкалою від 0 до 10, наскільки Ви відчуваєтеся європейцем? 0 – Я взагалі не відчуваю європейцем. 10 – Я сильно відчуваю європейцем»

Деякі учасники фокус-груп відкрито протиставили власну українську ідентичність європейській: «Я не вважаю себе європейкою — я українка».

Прикметно, що, говорячи про Донбас як (не)європейський край, ніхто з учасників фокус-груп не згадав «європейський» період в історії регіону — освоєння індустріального ландшафту Донбасу британськими підприємцями.

3.3. ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ

Як зазначалося вище, на прохання модератора назвати асоціації з Європейським Союзом учасники й учасниці фокус-груп згадували низку понять, які часто асоціюють з «європейськими цінностями» («верховенство права», «свобода слова», «права людини»). Коли пізніше модератор ставив окреме запитання про розуміння, тлумачення європейських цінностей, то перелік розширювався: «добре урядування», «людина як цінність», «захищеність», «свобода особистості», «толерантність» (зокрема, толерантність до ЛГБТ) тощо. Прикметно, що однією з найчастіше згадуваних цінностей була саме свобода (висловлювань, віросповідання, самовираження тощо), якої, на думку деяких респондентів і респонденток, в Україні бракує.

» «У нас проблеми із свободою слова. Наприклад, людину можуть схопити за те, що вона скаже, що любить Донецьк. Скажуть, що вона “сепар”. Це неправильно. Як і те, коли б’ють людину за її думку. Наприклад, якщо людина висловлюється проти обстрілів її міста».

Дар’я, 30 років (м. Костянтинівка)

Можна припустити, що такі позиції пов’язані із феноменом «вимушеного мовчання», на якому центр «Нова Європа» вже акцентував увагу в попередніх дослідженнях. У них йшлося, що люди бояться відкрито висловлювати міркування на політичні теми. Те саме зауважують учасниці й учасники фокус-груп.

» «Звісно, є імовірність, що люди бояться висловлювати власні думки, бо великий вплив мають служби безпеки. Тут, до речі, у певному сенсі вплинула російська пропаганда розповідями про те, що українська влада мало не вбиває усіх тих, хто щось каже не так. Ось народ, який продовжує притримуватися проросійських поглядів, і боїться їх висловлювати».

Сергій, 31 рік (м. Покровськ)

З іншого боку, низка респондентів (-ок) фокус-груп та учасників (-ць) інтерв’ю зазначили, що за останні роки зросла толерантність до проявів української ідентичності.

» «Я створив організацію “Патріотичний рух Донбасу” у 2014 році. Коли ми проводили перший марш, перехожі негативно реагували, вважали нас приїжджими. Нам приходили смс-ки з погрозами. Зараз це зникло»

Сергій, 31 рік (м. Покровськ)

» «Щодо толерантності. У 2014 році мене бойкотували у класі, коли я вдягнула вишиванку. Потім це вщухло, але я все одно була шокована цим. Нині толерантності помітно більше».

Марія, 20 років (м. Покровськ)

Так чи так, ці висловлювання вказують на те, що у регіоні є відчуття несвободи, яке до 2014 року стосувалося одних, а після 2014 — інших верств місцевого населення. Окремо варто акцентувати на дискусіях, що відбувалися навколо такої цінності, як демократія. У ту мить, коли більшість учасниць й учасників фокус-груп заявили про те, що підтримують демократію як спосіб управління державою, частина з них висловлювалася на користь «сильної руки», авторитарного, але справедливого лідера («господарника»), який «наведе лад». На їхню думку, це дозволяє поступитися більш демократичному лідеру.

» «Найефективніший для процесу виробництва [ефективності функціонування системи — Прим. авт.] — авторитаризм, якщо лідер добропорядний та чесний, але високий ризик того, що він виявиться не таким».

Сергій, 54 роки (м. Северодонецьк)

» Олександр: «Можливо, в Україні і потрібна сильна, авторитарна влада, щоб вона здійснила зміни. Хоча не варто брати за основу Білорусь, там далеко не все гладко і успішно для життя людей, як Лукашенка хоче зобразити. Потрібна людина тимчасова, яка буде готова навести лад, а тоді піде».

» Ольга: «...Але Лукашенко усе ж є авторитетом...»¹²
(м. Маріуполь)

Прикметно також, що у декількох випадках — у Старобільську, Покровську та Костянтинівці — респонденти та респондентки вказували Китай як приклад боротьби з корупцією, апелюючи, зокрема, до смертного вироку як ефективного способу покарання корумпованих чиновників і чиновниць.

¹² Фокус-групи проводилися до громадянських протестів у Білорусі після президентських виборів 9 серпня 2020 року.

4.

ПРИЧИНИ НИЗЬКОЇ ПІДТРИМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Серед причин низької підтримки європейської інтеграції України у регіоні, які найчастіше називали респонденти та респондентки фокус-груп, належать дві — «інший менталітет» українського населення (на відміну від громадян і громадянок ЄС) та «Україна не готова».

Питання менталітету пронизано червоною ниткою в усіх фокус-групах. Зокрема, чим відрізняється ЄС від України, зокрема порушувалися питання про власну ідентичність та перешкоди для європейської інтеграції. У мешканців Донецчини та Луганщини однією з наскрізних асоціацій з ЄС є «свідомість». Під цим поняттям респонденти та респондентки мали на увазі низку важливих рис: активну життєву позицію, взаємодопомогу, усвідомлення власних прав, ініціативність, відповідальність за свої дії. Натомість поняття «інший менталітет» може слугувати антонімом до перелічених вище рис. Саме він, як вважають респонденти та респондентки, є причиною низької підтримки європейської інтеграції у регіоні та перешкодою самою по собі.

» «Україна не готова бути у Європі. Для цього потрібні зусилля і від людей, і від уряду. А у нас менталітет людей інший, вони не думають про навколишнє середовище, навіть ту саму природу».

Наталія, 23 роки (м. Костянтинівка)

» «Доки у нашого населення не зміниться культура життя, поведінка, мислення, ми не досягнемо їхніх стандартів. Розбіжності можна перераховувати довго. Вони у кожного в голові. У нас не всі люблять свою країну, рідне місто, не бережуть довкілля».

Роман, 32 роки (м. Покровськ)

» «Причиною низької підтримки євроінтеграції на Донбасі є перекладання відповідальності на інших, очікування "кращого майбутнього", небажання працювати і докладати зусилля».

Лілія, (м. Сєвєродонецьк)

Іншим аргументом, який часто лунав у фокус-групах, була теза, що Україна не відповідає критеріям та стандартам, необхідним для членства в ЄС. Відповідно, без їхнього досягнення про членство не може йтися.

» «У нас у влади нема послідовного підходу. Ми не витягнемо у нашому становищі членство у ЄС, їхні стандарти. Якщо відкриємо ринок — "нас зжеруть". Наша економіка не пристосована до європейської конкуренції. [...] На Донбасі людям зручніше зберегти те, що є наразі (навіть якщо це не дуже добре)».

Ніка, 21 рік (м. Маріуполь)

Тези про те, що «в ЄС не чекають на Україну», «ми там нікому не потрібні» тощо озвучувалися у поодиноких випадках.

5.

ЗОВНІШНІЙ КУРС УКРАЇНИ

Серед учасниць та учасників фокус-груп орієнтовно однакова кількість респондентів і респонденток висловлювалася за євроінтеграцію України та вступ до ЄС і за розвиток «своїми силами», з допомогою ЄС або без неї, меншість — за інтеграцію з Росією. Утім, за результатами фокус-груп нас цікавить не статистичний розподіл (у цьому методі він не валідний), а аргументи, які називали учасниці й учасники за чи проти певного варіанту інтеграції.

Прикметно, що ті, хто висловлювався на підтримку євроінтеграції (яку учасники й учасниці переважно розуміли як вступ до ЄС), могли користуватися тим самим аргументом, що й її опоненти та опонентки — Україна є надто слабкою. Якщо перші стверджували, що Україна потребує підтримки і вступу в ЄС, оскільки самотужки «не впорається», останні були переконані, що саме через свою слабкість Україна ще не готова до вступу.

» «Треба йти до ЄС. Нам самим не впоратися з проблемами, немає фінансових сил для рішення проблем».

Дар'я, 34 роки (м. Покровськ)

» «Сама Україна не здатна досягнути високого рівня розвитку, необхідна підтримка Євросоюзу, у першу чергу, інвестиційна».

Людмила, 22 роки (м. Бахмут)

» «Вектор розвитку — Європа. Перш ніж вступати до ЄС, необхідно навести лад всередині держави — подолати корупцію та непотизм».

Анна, 24 роки (м. Бахмут)

» «Покладання на власні сили. У жодному разі не треба до ЄС, — звідти зараз багато країн і так виходять. Щоб туди увійти, треба відповідати критеріям. Нам їх ще довго не досягнути. Потрібно розвиватися самим — підіймати промисловість».

Олена, 38 років (м. Костянтинівка)

Під час фокус-групи у Маріуполі виникла дискусія між прихильниками й прихильницями євроінтеграції та інтеграції з Росією.

» Дар'я: «Потрібно повернутися до дружби з РФ і СНД, — так історично склалося».

» Ольга: «А що нам дала Росія? Тільки занепад».

» Олександр: «В умовах війни ні про яку дружбу з РФ говорити неможливо».

» Ольга: «Та й до війни відносини були не такими вже й дружніми — в РФ просто вивозили українські товари, та й усе».

Як зауважували учасниці й учасники фокус-груп, саме конфлікт на Сході змусив багатьох мешканців регіону, по суті, замислитися про зовнішньополітичний вибір України, а також відштовхнув від ідеї інтеграції з Росією. Останнє, на думку деяких учасниць і учасників інтерв'ю, особливо стосується мешканців звільнених міст, які побачили альтернативний варіант розвитку свого регіону. Також на фокус-групі у Маріуполі зазначили, що окупована частина Донбасу є постійною демонстрацією іншого — гіршого — варіанту розвитку регіону.

» «Зараз у Донецьку ситуація набагато гірше, ніж на неокупованих територіях. Завжди потрібно пам'ятати, коли скаржишся на ситуацію у нас, що могло бути набагато гірше».

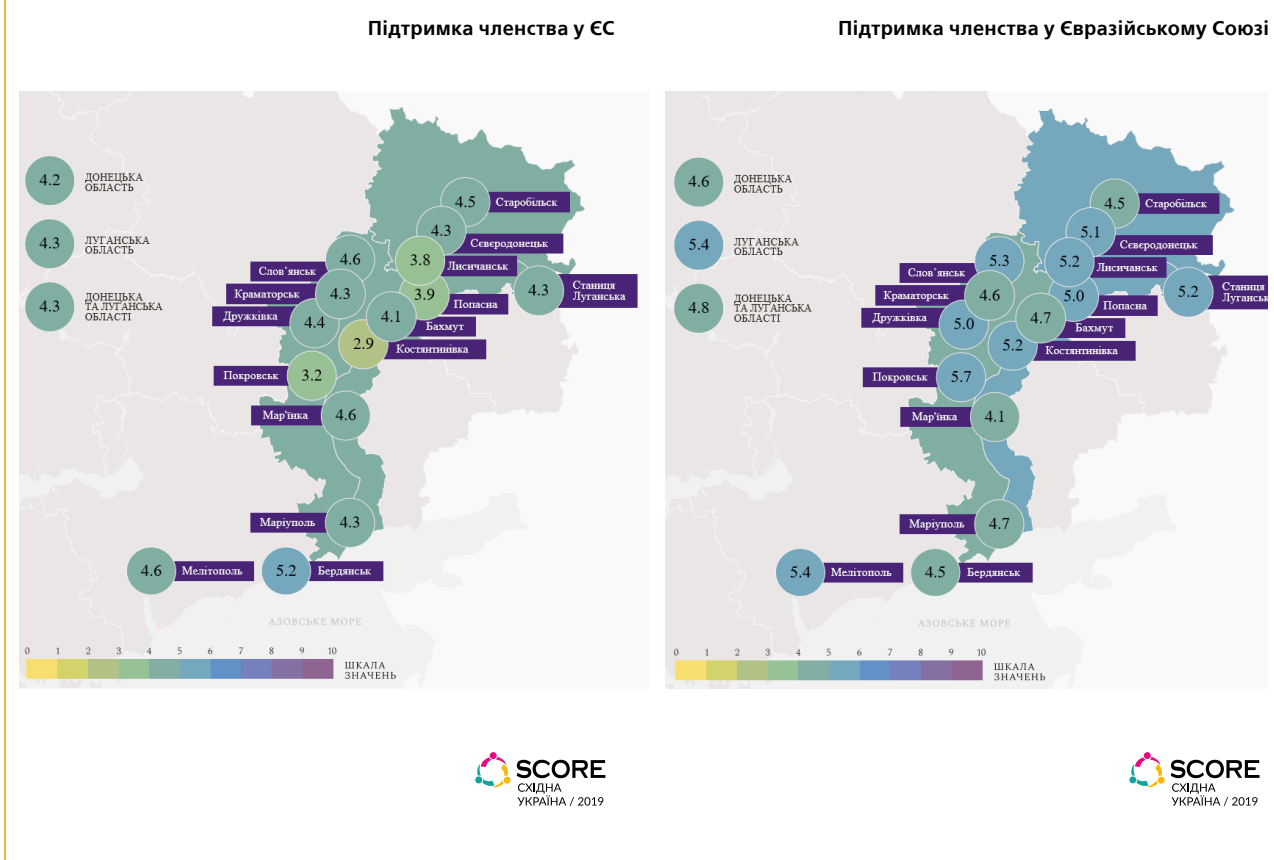
Михайло, чоловік старшого віку (м. Маріуполь)

Прикметно, на жодній із фокус-груп не лунала думка про те, що конфлікт на Донбасі та/або Росія перешкоджають європейській інтеграції України. Проте на одній із фокус-груп у Костянтинівці озвучили думку, що зближення з ЄС заважає урегулюванню конфлікту, оскільки «Захід спонсорє нашу армію» і тим самим може сприяти розпаденню ворожнечі. Вочевидь, деякі мешканці регіону не дуже пов'язують конфлікт та євроінтеграція. Ба більше, деякі учасники й учасниці розуміли євроінтеграцію настільки широко, що уявляли можливість для Росії стати її частиною.

» «Об'єднання зі спільною метою — це перспективно. Україні слід євроінтегруватися. І Росія нехай приходить».

Сергій, 54 роки (м. Северодонецьк)

Рисунок 3.
Зовнішньополітичні настрої мешканців Луганщини та Донеччини.

За даними SCORE, Донеччина та Луганщина майже однаково ставляться до перспективи членства України в ЄС (4,2 бали у Донецькій і 4,3 бали у Луганській області). Їх відрізняє не те, наскільки (не)прихильними вони є до європейської інтеграції (як видно з мап нижче, середнє значення для обох областей є майже однакове), а радше наскільки ці території схильні підтримувати інтеграцію до Євразійського економічного союзу. За останнім критерієм дещо вищий показник має Луганщина, що корелюється з «відставанням» у європейській інтеграції порівняно з Донеччиною за даними дослідження «Євромапи». Варто також зазначити, що для певної кількості мешканців Донеччини та Луганщини підтримка вступу до ЄС та до ЄЕС не є взаємовиключними: вони одночасно можуть підтримувати інтеграцію до обох об'єднань. Більше про це йтиметься нижче.

Водночас, за оцінками учасників і учасниць інтерв'ю, прихильники інтеграції з Росією не є тим «протестним електоратом», які можуть, до прикладу, вийти на демонстрацію проти європейської інтеграції та вдаватися до інших протестних заходів. Інакше кажучи, навіть у разі, якщо європейська інтеграція їм не до вподоби, вони будуть «не погоджуватися мовчки», ніж активно висловлюватися проти.

6.

ЗМІНА СТАВЛЕННЯ ДО ЄС

Проведені фокус-групи та інтерв'ю засвідчили, що ставлення до ЄС у регіоні після 2014 року змінюється на краще. Це має декілька причин. По-перше, через російську агресію, яка, як зазначалося вище, підірвала м'яку силу Росії у регіоні та збільшила привабливість європейського інтеграційного проекту. По-друге, через значну кількість західних взагалі, і європейських зокрема, проєктів, які з'явилися у регіоні саме після початку конфлікту. Можна сказати, що якщо Донбас не йшов до ЄС, ЄС — у формі проєктів та коштів — сам прийшов на Донбас. По-третє, з'явилося нове покоління тих, хто, перефразовуючи Ярослава Грицака, спробував європейські цінності на смак шляхом навчальних обмінів та подорожами європейськими країнами, користуючись безвізовим режимом тощо. Деякі наші співрозмовники й співрозмовниці зазначали, що певний зсув сприйняття почав відбуватися у 2016–2017 рр., коли дії на фронті стабілізувалися, а Донбас став об'єктом уваги західних донорів.

» «З 2014 року ставлення до ЄС у людей змінилося, тому що стало більше інформації».

Наталія, 48 років (м. Покровськ)

Ці зміни, можливо, складніше зафіксувати в українських соціопитуваннях, у яких ключовим питанням-індикатором ставлення України до ЄС є питання підтримки членства. Зауважимо, що його результати суттєво відрізняються залежно від формулювання запитання: якщо йдеться про членство в ЄС як один із взаємовиключних інтеграційних варіантів (див. табл. 2) і якщо йдеться тільки про членство — за даними SCORE 2019 року, членство у ЄС на Донеччині та Луганщині підтримують 36,5% населення (сукупна кількість відповідей «абсолютно погоджуюся» та «частково погоджуюся»).

Таблиця 2.
Яким євроінтеграційним напрямком має йти Україна? (підконтрольні території Донецької та Луганської областей)

	Травень 2014 ¹³	Квітень 2020 ¹⁴
Вступ до ЄС	13,1	19,5
Вступ до Митного Союзу (Росія, Білорусь, Казахстан)	67,8	24,0
Неприєднання ні до ЄС, ні до Митного Союзу	8,1	40,2
Важко сказати	10,9	16,3

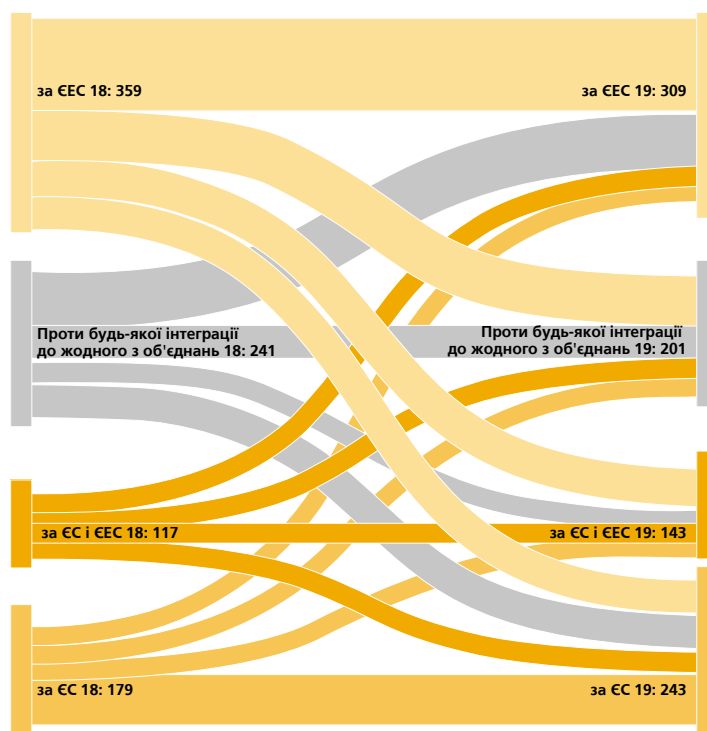
Такі формулювання не відображають двох тенденцій. По-перше, що позитивне ставлення до ЄС не обов'язково означає підтримку членства і навпаки, негативне ставлення до членства необов'язково означає негативне ставлення до ЄС. По-друге, те, що на Донбасі прихильність до ЄС і до Росії не є «грою з нульовою сумою». Відтак, «проєвропейськість» Донбасу не варто ідеалізувати. Можна припустити, що для значної частки мешканців регіону це є прагматичним вибором, який не базується на чітких ціннісних чи політичних переконаннях. Саме тому можна очікувати, що цей вибір може змінюватися залежно від зміни обставин, як продемонстровано на рис. 4¹⁵.

¹³ Зовнішньополітичні орієнтації населення України: регіональний, віковий, електоральний розподіл та динаміка». — Фонд «Демократичні ініціативи». — Травень 2014 року: <https://dif.org.ua/article/zovnishnopolitichni-orientatsii-naseleennya-ukraini-regionalniy-vikoviy-elektoralniy-rozpodil-ta-dinamika>

¹⁴ «Суспільно-політичні орієнтації населення України». — Київський міжнародний інститут соціології. — Квітень 2020 року: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20200406_pressconf/politics_april%202020.pdf

¹⁵ Публікація SCORE, готується до друку

Рисунок 4.
Підтримка членства у ЄС та ЄЕС на Донбасі:
динаміка 2018 (зліва) і 2019 (справа) рр.¹⁶

SCORE
СХІДНА
УКРАЇНА / 2019

Автори дослідження умовно ділять мешканців Донбасу на чотири групи: ті, хто не підтримує інтеграцію ані до ЄС, ані до ЄЕС; ті, хто підтримує інтеграцію тільки до ЄЕС; ті, хто підтримує інтеграцію тільки до ЄС; та ті, хто підтримує членство як у ЄС, так і у ЄЕС¹⁷. Понад те, дослідження SCORE демонструє «міграцію» зовнішньополітичних вподобань між усіма групами. Відтак, підтримка європейського курсу України на Донбасі має перспективи для зростання, які залежатимуть не лише від державної політики у регіоні, а й від зміни поколінь, адже вже зараз молодше покоління більш схильне підтримувати європейську інтеграцію.

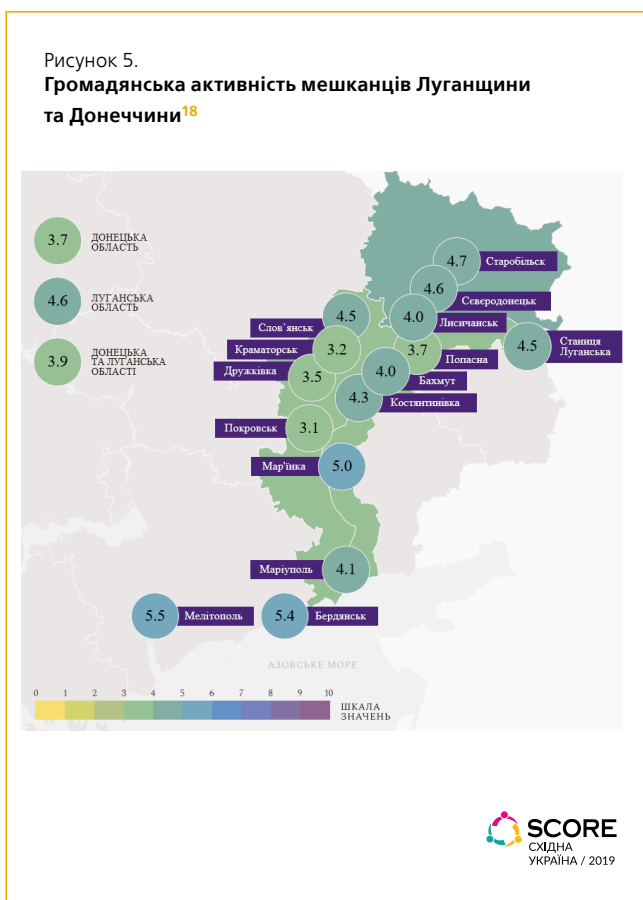
¹⁶ Джерело: SCORE Ukraine.

¹⁷ Цифри після категорії перед двокрапкою означають рік опитування (18 та 19 — 2018 і 2019 рр. відповідно), після двокрапки — кількість респондентів, які належать до тої чи іншої категорії (359, 241 тощо).

7.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

Рисунок 5. Громадянська активність мешканців Луганщини та Донецчини¹⁸

стати предметом окремого дослідження. Йдеться не про загальний тренд, а радше про «активну меншість», яка, втім, відіграє вагомий роль для регіону. Майже у кожному місті можна відшукати від декількох до кількох десятків громадських організацій, рухів та ініціатив, спрямованих на сприяння розвитку місцевих населених пунктів і громад. До таких, зокрема, належать, «Україна можливостей», «Наша Дружківка», «Точка доступу» (Дружківка), «Сильні громади», «Сила права», «Плацдарм», «Гуртом Слов'янськ» (Слов'янськ), «Фундація «Простір», «Северодонецька молодіжна рада» (Северодонецьк), «З країни в Україну», «Авдіївка ФМ» (Авдіївка), Вільний простір DRUZI (Костянтинівка), «Дієва громада» (Старобільськ) тощо. Тематична спрямованість цих організацій охоплює різні напрями: від патріотичного (проукраїнського виховання), сталого розвитку, захисту прав жінок, місцевої демократії до контролю місцевої влади та навіть залучення до політичної діяльності (допомога опозиційним політикам і політикиням). Спільним знаменником для усіх рухів та організацій незалежно від тематичного спрямування є бажання змін. Як і для низки активістів і активісток, опитаних у межах інших досліджень громадянського суспільства Сходу, для деяких співрозмовників і співрозмовниць у межах цього дослідження активізм — це не робота, а спосіб життя, для інших — «альтернативна служба в армії», «моя маленька війна».

Деякі учасники й учасниці фокус-груп зауважували зростання громадської діяльності у регіоні. Додаткові інтерв'ю це підтвердили. Фактично після 2014 року у регіоні відбувся вибух громадянської активності, який вартий

Ці рухи, які значною мірою, хоча й не виключно, виникли після 2014 року і представлені ВПО з окупованих частин Донецької та Луганської областей, свідчать про важливий зсув у ідентичності та самоусвідомленні мешканців регіону. Якщо, як зазначали учасники фокус-груп, брати «менталітет» та «свідомість» за мірило європейської інтеграції, то ці організації та рухи є справжніми промоутерами європейських цінностей — самозарадності, демократії, підзвітності, ініціативності, захисту своїх прав, — навіть за умови, якщо вони не мають євроінтеграційного порядку денного. Дані SCORE також засвідчують кореляцію між активною громадянською позицією та проєвропейською позицією на Сході України¹⁹.

¹⁸ Для виведення цього індексу використовувалися відповіді на питання «Як часто Ви 1) відвідуєте засідання місцевих органів влади; 2) голосуєте на виборах; 3) підписуєте петиції з важливих для Вас питань; 4) берете участь у заходах, організованих громадськими організаціями; 5) працюєте на громадських засадах (як волонтер) або жертвуєте гроші, одяг або інші речі на добрі справи; 6) берете участь у публічних демонстраціях на підтримку ідей, які Ви поділяєте; 7) берете участь у заходах з благоустрою житла чи території (наприклад, збори ОСББ); пишете дописи та коментарі з соціальних, політичних або громадських питань у соцмережах.

¹⁹ Консультація SCORE 3 червня 2020 року.

За свідченнями самих активістів і активісток та фокус-груп, громадянське суспільство Сходу України наразі представляє активну меншість, до якої пасивна більшість ставиться як до сервісного агента, надавача послуг. Зміна такого підходу, усвідомлення власної агентності серед мешканців Сходу — одне із завдань, які ставить перед собою низка громадських організацій.

Розвитку громадянського суспільства на Сході України, за свідченнями його представниць і представників, сприяють ПРООН, ЄС та проект USAID DG East (демократичне врядування у Східній Україні)

8.

СПРИЙНЯТТЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРОЄКТІВ

Майже у кожній фокус-групі були учасниці й учасники, які могли інколи дуже точно назвати проєкти, які у регіоні реалізуються Європейським Союзом або його членами. Винятком була Костянтинівка, де учасники не змогли вказати жодного проєкту, який фінансує або впроваджує ЄС. Учасники могли пригадати як загальні напрями допомоги (на кшталт «допомога ВПО» чи «допомога підприємцям»), так і дуже конкретні проєкти, як-от освітлення вулиць, ремонт поліклініки тощо. На одній фокус-групі згадали проєкти Європейського інвестиційного банку²⁰. Здебільшого допомогу ЄС називали у переліку допомоги інших західних донорів — ЮНІСЕФ та ПРООН, часом сумніваючись, яка саме організація є донором того чи іншого проєкту. В інших випадках зауважували, що люди часом не можуть відрізнити проєкти, реалізовані державним коштом, від європейських, і навпаки:

” «Якщо люди бачать ремонт, то не знаючи, що він [реалізований — Прим. авт.] за європейські кошти, кажуть, що “деребаняють бюджет”».

Сергій, (м. Покровськ),

Прикметно, що деякі учасники й учасниці фокус-груп могли назвати не тільки проєкти зі свого міста, а й з інших. Так, у Маріуполі згадали проєкти, які впроваджуються у Слов'янську, Покровську та Мирнограді. Часом впадала в око навіть певна «проектна конкуренція» між містами: зокрема, у Покровську лунали нарікання, що влада Мирнограда активніше залучає інвестиції, тож має більше можливостей, доступних для мешканців Донбасу.

²⁰ За даними дослідження «Євромапа — 2019» Донецька та Луганська області випереджають решту українських областей за кількістю запланованих проєктів Європейського банку реконструкції та розвитку та Європейського інвестиційного банку.

9.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Дослідження дає підстави для обережного оптимізму щодо проєвропейських настроїв на Донбасі. Хоча нині вони не переважають, динаміка суспільних настроїв у період після початку російської агресії, позитивне сприйняття ЄС і зародження активного громадянського суспільства дозволяють припустити, що сприйняття євроінтеграції на Донбасі трансформується, а коло його прихильників і прихильниць має потенціал зрости. Щоби використати цей потенціал, варто розглянути наступні кроки.

- 1 Як раніше зазначав Центр «Нова Європа», найбільшим проявом європейської інтеграції для громадян України є покращення обслуговування в закладах соціальної інфраструктури, поліпшення транспортної інфраструктури та появи нових робочих місць²¹. Враховуючи, що для усіх мешканців Донеччини та Луганщини безробіття є найбільшим фактором для занепокоєнням²², створення нових робочих місць за допомогою ЄС (і декларуванням цієї допомоги) було б найкращою промоцією євроінтеграції. Прикладом такої допомоги може слугувати програма «FinancEast», розроблена в межах проекту України та Єврокомісії, яка націлена допомагати мікро-, малому та середньому бізнесу на Донбасі кредитами та компенсаціями²³. Прикметно, що з одного боку, зростання безробіття, зокрема шляхом закриття шахт, є проблемою для місцевого населення, але з іншого, — по суті, означає припинення політично-промислового домінування у регіоні та відкритті можливостей для нової структури праці та політичних орієнтацій.
- 2 Про допомогу ЄС, особливо у сфері підприємництва та промисловості, варто агресивно комунікувати, адже найпоширенішим страхом серед населення щодо ЄС є страх деіндустріалізації. До того ж, його активно підживлюють антиєвропейські сили.
- 3 Наразі найкращими потенційними (або дійсними) промоутерами євроінтеграції є нові громадські організації та рухи, які займаються громадянською просвітою та просувають добре урядування. Їх варто долучати до комунікації євроінтеграції також і тому, що на Донбасі інформації щодо політичних питань більше довіряють, якщо отримують її від місцевих мешканців.
- 4 Окрім молоді та підприємців (-миць), які є очевидною аудиторією, відкритою до промоції європейської інтеграції, до комунікації євроінтеграції варто залучати також людей старшого віку. Попри те, що цю вікову категорію Донеччини та Луганщини традиційно вважають проросійською, до фокус-груп потрапили щонайменше три особи віком понад 55 років, яких можна вважати «проєвропейськими». У такий спосіб можна достукатись до аудиторій, які не охоплюють ті канали комунікації, якими користуються люди молодшого віку та західні партнери.
- 5 У процесі комунікацій про євроінтеграцію варто більше наголошувати на реформах та змінах, які вони означають, аніж про формальне членство. Якщо питання про членство може бути пов'язане із пересторогами і занепокоєннями навіть для проєвропейськи налаштованих громадян, зміни у стандартах і якості життя, пов'язаних з євроінтеграцією, матимуть ширшу підтримку серед мешканців Донбасу з будь-якими зовнішньополітичними настроями.

²¹ «Нова Європа: як її бачать українці?». — Центр «Нова Європа». — 10 липня 2018 року: <http://neweurope.org.ua/analitics/nova-yevropa-yak-yiji-bachat-ukrayintsi/>

²² «Суспільні настрої на Донбасі — регіональне опитування». — Фонд «Демократичні ініціативи». — 9 квітня 2020 року: <https://dif.org.ua/article/suspilni-nastroi-na-donbasi-2020-regionalne-opituvannya>

²³ Програма «FinancEast» розвиває бізнес на Донбасі. — ЄС в Україні. Новини співпраці. — 30 червня 2020 року: <https://cutt.ly/AgeZ1VO>

АВТОРИ

Авторка:

Катерина Зарембо

Консультанти:

Оксана Лемішка, Центр сталого миру та демократичного розвитку (SeeD), Україна;

Валерій Кравченко, Центр прикладних досліджень

Рецензенти:

Альона Гетьманчук, Сергій Солодкий, Андрій Каракуц, Юлія Каплан

Авторка висловлює вдячність SeeD за надання раніше неопублікованих даних для використання в межах цього дослідження. Зміст дослідження є виключною відповідальністю авторки і необов'язково відображає позицію Фонду Фрідріха Еберта чи SeeD.

ВИХІДНІ ДАНІ

Фонд імені Фрідріха Еберта | Представництво в Україні
01004 Україна, Київ, Пушкінська 34

Відповідальний за друк:

Марсель Рьотіг | Директор, ФФЕ Київ

Тел.: +38 (044) 234 0038 | Факс: +38 (044) 451 4031

<http://fes.kiev.ua>

Замовлення публікацій:

mail@fes.kiev.ua

Комерційне використання усіх публікацій, виданих Фондом ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ) не дозволяється без письмового дозволу ФФЕ.

ПРЕДСТАВНИЦТВО ФОНДУ ІМ. ФРІДРІХА ЕБЕРТА В УКРАЇНІ

Фонд ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ) — це політичний фонд, центральний офіс якого знаходиться у Німеччині. Наша діяльність зосереджена на ключових ідеях та цінностях соціал-демократії: свобода, справедливість та солідарність. Наша міжнародна співпраця забезпечується мережею представництв в більш ніж 100 державах. Наші зусилля спрямовані на підтримку політики мирної співпраці та прав людини, допомогу у створенні та консолідації демократичних інститутів, що базуються на засадах соціальної справедливості та

верховенства права, такими як вільні профспілки та сильне громадянське суспільство.

Ми активно виступаємо за соціальну, демократичну та конкурентоздатну Європу в рамках євроінтеграційних процесів. Саме в дусі цих принципів Представництво ФФЕ у Києві, з часу свого заснування у 1996 році, підтримує діалог з українськими партнерами, в тому числі із ширшого кола питань, таких як демократичний сталий розвиток та безпека людини.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОНБАС:

як комунікувати європейську інтеграцію на Донеччині та Луганщині

Оскільки для більшості мешканців Донеччини та Луганщини безробіття є найбільшим фактором для занепокоєння, створення нових робочих місць за допомогою ЄС (і декларування цієї допомоги) було б найкращою промоцією євроінтеграції.

Найкращими промоутерами євроінтеграції є нові громадські організації та рухи, які займаються громадянською просвітою та просувають добре урядування. Їх варто долучати до комунікації євроінтеграції також і тому, що на Донбасі інформації щодо політичних питань більше довіряють, якщо отримують її від місцевих мешканців.

У процесі комунікацій про євроінтеграцію варто більше наголосувати на реформах та змінах, які вони означають, аніж про формальне членство.